

PIRČEVA STROKOVNA, LITERARNA IN DOPISOVALNA SLOVENŠČINA

Marjeta Humar

COBISS 0.01

UVOD

V Kamniku rojeni Franc Pirc (1785–1880) je bil ne samo v svojem času znan duhovnik, misijonar in sadjar, pač pa tudi pisec različnih besedil, ki jih je objavljajal kot samostojne knjige, članke, pesmi in pisma v dnevnem časopisju ali pošiljal različnim naslovnikom. V prispevku želim prikazati Pirčevo slovenščino, zato njegova nemško pisana besedila, nemška pisma posameznikom ali časopisom, knjiga o življenju in kulturi Indijancev (*Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche*, St. Louis 1855), pa seveda neohranjeni prevodi njegovih sadjarskih knjig v nemščino,¹ izgubljena verska besedila, napisana v jeziku Indijancev, izgubljena knjiga o zmernosti,² niso upoštevana. Tudi zasebnih pisem nisem imela veliko na voljo.

Pirčeva zapuščina v slovenskem jeziku obsega sadjarska strokovna besedila (*Krajnjski vertnar, ali Poduzhenje v kratkim veliko sadnih drevcev sarediti, jih s' zeplenjam poshlahtniti, in lepe verte k' velikim pridu sadajiti* (1830) in 2. del s podnaslovom *Od reje niskiga drevja ali pertlikovzov in posodovzov, in kako perdelano sadje k' pridu obrazhati, de veliko sadene* (1834); *Podvzhejne kako se morejo te shkodlive gosenze konzhati* (1834) – vse tri knjige je izdala Kranjska kmetijska družba; ponatis 1. dela *Kranjskega vertnarja* je izšel, 1835, obeh delov 1846, popravljena izdaja pa 1963), krajše poučne prispevke (objavljene "v letopisih Kranjske kmetijske družbe, kasneje v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* /.../ Objavljajal je tudi v zborniku *Drobtinice, ki je začel izhajati leta 1846 v Gradcu* /.../³), pesmi (*Franz Pirc, misijonar v polnozhni Ameriki, Podbreshanom, svojim nekdanjim farmanam na Krajnjskim is Noviga Jorka v spomin* (1836); *Nektere pesmi. Zložil in na svitlo dal Francišek Pirc, severno amerikanski misijonar* (1874, 1874²)) in pisma, objavljena v *Novicah, Zgodnji danici* ali namenjena samo naslovnikom (npr. pismo sestri iz Grand Portagea,

¹ O njih poroča Jakob Trobec v *Zgodnji danici* 1880, str. 107. (Ivan Zika v članku *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki*, *Kamniški zbornik* X, Ljubljana 1965, str. 70.)

² Prim. Ivan Zika: *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki*, *Kamniški zbornik* X, Ljubljana 1965, str. 72.

³ Marjan Drnovšek: *Franc Pirc (1785–1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, zbirka *Znameniti Nakljanci*, Občina Naklo 2003, str. 21.

ohranjeno v prepisu v Arhivu Slovenije, AS 791, Pirčevo pismo, 15. 10. 1838). Količina objavljenih, neobjavljenih in izgubljenih besedil govori o Pirčevi veliki delavnosti tudi na tem področju.

Ivan Zika⁴ poudarja, da je Pirc dobil osnovno izobrazbo pri frančiškanih v Kamniku, "srednjo šolo pa je pod francosko Ilirijo obiskoval v Ljubljani in jo dovršil leta 1810. Pesnik Valentin Vodnik ga je navdušil za lepi materinski jezik in pesnikovanje." Glede na Pirčev odnos do slovenskega jezika je gotovo zanimivo tudi to, kar navaja literarni zgodovinar France Kidrič, da je bil Pirc Čopov učenec.⁵ Za Pirčev jezikovni razvoj pa je bilo nedvomno pomembno, da je bil v času misijonarjenja v Ameriki, kot navaja Marjan Drnovšek,⁶ med prvimi naročniki Kmetijskih in rokodelskih novic (začele izhajati 1843).

Čas, ko je pisal Pirc, je bil, kar zadeva jezik, prelomen. Ta prelom je povzročila zlasti Kopitarjeva slovnica *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808) z naslednjimi načeli:⁷ (1) ukinitvev tradicionalnih deželni različič (med leti 1848–1950) in oblikovanje enotno normiranega »novoslovenskega« knjižnega jezika za ves slovenski jezikovni prostor; (2) fonološko načelo en glas, en znak, ki je privedlo do ustalitve pisave gajice (sredi 40. let); (3) načelo o »ljudski osnovi« knjižnega jezika središnega tipa, ki je pomenilo odmik od tradicionalne, delno kalkirane pisne skladnje oziroma primik k sodobni govorni skladnji; (4) odmik od tradicionalnega pisnega jezika, ki je na skladenjski ravnini v besedišču (tudi besedotvorju) prepleten s tujejezičnimi vzorci, ti v ubeseditvah izrivajo izvirne sistemske prvine, s tem pa otežujejo govorno sporazumevanje neizobraženih slojev prebivalstva; (5) v osrednjem slovenskem govorjenem (kmečkem) jeziku in jeziku ljudskega slovstva je treba odkriti izvirne skladenjske in besedotvorne vzorce, popačenke nadomestiti z izvirnim besedjem.

Kopitarjeve nazore so v pisanju uresničevali izobraženci iz ljudstva, zlasti kmečkega porekla, veči klasičnih in modernih jezikov (latinščine, grščine, nemščine, italijanščine, francoščine, slovanskih jezikov) ter poznavalci stare cerkvene slovanščine, ki so jezik besedno in skladenjsko slovenili in kultivirali. V prispevku skušam odgovoriti na vprašanje, kako je to zgodovinsko vlogo opravil Franc Pirc.

Zelo pomembna je bila tudi sprememba pisave. Od 1840 naprej se je začela uveljavljati gajica, v letih 1843–46 jo je Bleiweis uvajal v Kmetijske in rokodelske novice, leta 1848 pa je bila uradno priznana. S tem se je prenehala uporabljati bohoričica. Tako so prve Pirčeve knjige, 1. in 2. del *Kranjskega vertnarja* (1830 in 1834), 2. izdaja 1. dela *Kranjskega vertnarja* (1835) in *Podvzhejne kako se morejo te škodlive gosenze konzhati* (1834), izšle v bohoričici, popravljeni izdaji *Kranjskega vertnarja* (1646², 1863³) in *Nektere*

⁴ Prim. Ivan Zika: Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, *Kamniški zbornik X*, Ljubljana 1965, str. 37.

⁵ France Kidrič: Matija Čop, *Izbrani spisi 2.* knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana 1987, str. 164.

⁶ Marjan Drnovšek, nav. delo, str. 63.

⁷ Martina Orožen: Kopitar – pobudnik skladenjske in besediščne preobrazbe osrednjega slovenskega knjižnega jezika v 1. polovici 19. stoletja, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1996, str. 90.

Ucit. knjižnica,
Inv. štev. 520

27
NEKTERE

P I S M A

Zložil in na svetlo dal

Frančišk Pirc,

severno-amerikanski misijonar.

(Drugi pomnoženi natis.)

V LJUBLJANI.

Tiskala Klein in Kovač (Egerjeva tiskarna).

Založil Frančišk Pirc.
1874.

*Knjižnica od Adolfa Rohrer
24/V. 1912.
Gmachov*

pesmi (1874) pa v gajici. Sprememba pisave ni zanemarljivo dejstvo. V novi pisavi so namreč ponovno izšla samo dela, ki so bila kvalitetna in potrebna.

Franc Pirc je bil nadarjen in zelo delaven duhovnik. Hotel je, da bi ljudje napredovali duhovno in gospodarsko. Ko se pojavi taka močna osebnost, se vprašamo tudi o njenih koreninah. Pirc je s svojim knjižnim delom nadaljeval tradicijo izobraženih, razgledanih, delovnih in z ljudstvom čutečih duhovnikov kamniškega okoliša: barona Maksimilijana Leopolda Raspa⁸ (1673–1742), mecena in prenavljalca cerkva v baročnem slogu (cerkev na Šutni, na Žalah), Franca Mihaela Paglovca (1679–1759), prevajalca, prirejevalca verskih besedil (*Tobiove bukve*, *Zuefti tovarfsh*, *Hoja za Kriftufom*), pesnika (*Cantilenae variae*), graditelja in prenavljalca cerkva v Tuhinjski dolini,⁹ Petra Pavla Glavarja (1721–1784), prevajalca in prirejevalca dela Antona Janše o čebelarjenju *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* (ostalo v rokopisu; objavljeno šele 1976), pisca pridig, katekizma, graditelja in prenavljalca cerkva, Jurija Japlja (1744–1807), prevajalca Svetega pisma, pesnika in jezikoslovca. Vsem tem pomembnim možem se je s svojim delom priključil Franc Pirc, rojen eno leto po Glavarjevi smrti in eno leto po izidu Japljevega prevoda Svetega pisma.

Navajanje Pirčevih predhodnikov je smiselno tudi z jezikovnega stališča: Franc Mihael Paglovec je v svojih delih uporabljal »tip knjižnega jezika, ki je bil v rabi v gorenjskem delu Kranjske dežele in se je dokončno normativno uveljavil v obdobju razsvetljenstva z Japljevim krogom konec 18. stoletja.«¹⁰ Ta jezik je bil v cerkveni rabi na Gorenjskem in izpričan v *Celovško-Rateškem rokopisu*. Da ne gre za govorjeno narečje, kažejo naslednje značilnosti: (1) samo deloma izkazana vokalna redukcija, zlasti v prednaglasnih in ponaglasnih položajih, nedoločnik z ohranjenim končnim nepoudarjenim i, (2) ni švapanja niti narečne palatalizacije velarov, (3) dosledna gorenjska preobrazba nekaterih soglasniških sklopov (npr. *šč > š*), (4) feminizacija samostalnikov srednjega spola v množini (*lepe mesta*), ne pa v govoru uveljavljena maskulinizacija, (5) dosledna zamenjava končnice *-om* z *-am*, raba le moške oblike primernika pri samostalnikih srednjega spola (*lepši tele*), (6) zamenjava poudarjenega in nepoudarjenega *jata* z *e*, *ei* in *i*. Zelo pomembno pa je tudi Paglovčevo nadomeščanje po nemščini kalkiranih skladenjskih vzorcev s pogovornimi.¹¹

V 18. in tudi še v prvi polovici 19. stoletja so bile za slovensko strokovno literaturo značilne priredbe: avtor je vzel neko delo v tujem jeziku in ga zelo svobodno prevedel, dodajajoč svoja spoznanja in vedenje (Janez Goličnik in Peter Pavel Glavar pri prevodu del znanega čebelarja Janše, Franc Mihael Paglovec, Marko Pohlin, Urban Jarnik in

⁸ Prim. Marko Lesar: *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku*, Kulturni center Kamnik, Kamnik 2001.

⁹ Prim. *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001.

¹⁰ Martina Orožen: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja, *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001, str. 70.

¹¹ Martina Orožen: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja, *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001, str. 72.

drugi). Franc Pirc pa je bil izvorni strokovni pisec o sadjarstvu v slovenskem jeziku, ne prevajalec. V *Zgodovini slovenskega slovstva* je Pirc omenjen v poglavju Novice in njihov sodelavci: »Saj je bil že čas, da ne misli (namreč Kmetijska družba) samo na velike posestnike, ki so bili ali Nemci ali pa so brali nemško, ampak da poskrbi za razvoju primeren pouk tudi slovenskim bralcem, ki so dobili do teh let v roke tistih nekaj knjig, ki so jih predstavili za čebelarje Goličnik, v zadnjem času pa Žemlja ali Pintar, za sadjarje Jarnik, ali sama napisala Dajnko (čebelarstvo) in Pirc (sadjarstvo).«¹²

V *Enciklopediji Slovenije* je France Adamič zapisal, da je bil Franc Pirc prvi slovenski veledrevesničar in pomolog. V uvodu v svoj slovar *Sadjarstvo*¹³ pa pravi: "Slovensko pomološko izrazje je nastajalo od protestantizma dalje, zlasti pa zadnjih 200 let, odkar je začela vlada izdajati naredbe in navodila dvojezično ali pa samo v slovenskem jeziku. Leta 1817 je izšla prva slovenska knjiga iz sadjarstva Urbana Jarnika *Sadjereja ali Navuk*, leta 1830 in 1834 pa Franca Pirca *Kranjski vertnar s prvič zapisanimi mnogimi strokovnimi izrazi*. Po uspelih sadnih razstavah je *Kranjska kmetijska družba* leta 1848 izdala knjižico *Slovenski vertnar z več kot 350 imeni jabolk in hrušk, ki na Kranjskem uspevajo, s slovenskimi in nemškimi imeni*." Pri tej izdaji Pirc ni sodeloval. Prof. Ivan Zika, gotovo eden od najpomembnejših raziskovalcev Pirčevega življenja in dela,¹⁴ meni, da bi bil Pirc, če bi bil ostal v domovini, napisal še tretji del svojega *Vrtnarja*, to je seznam imen sort jabolk in hrušk.

¹² Lino Legiša: *Romantika, Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1959, str. 169.

¹³ France Adamič: *Sadjarstvo*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Agronomija. Supplement 23 - Agronomija. Kmetijski tehniški slovar, I. knjiga, 6. zvezek. Ljubljana 1995.

¹⁴ Profesor Ivan Zika (1908-1976) se je rodil v Kamniku. Po drugi svetovni vojni je bil profesor na gimnaziji v Kamniku. Poučeval je francoščino in latinščino. Imenovali so ga kamniški kronist. V časopisju je objavljal zapise o dogodkih v rodnem mestu. Še pomembnejše pa je bilo njegovo sodelovanje v Kamniškem zborniku, kjer je objavljal prispevke o pozabljenih pomembnih Kamničanih: o misijonarju Andreju Smolnikarju, duhovniku, prevajalcu Francu Mihaelu Paglovcu, misijonarju in sadjarju Francu Pircu, piscu in šahistu Josipu Ogrincu, slovarniku, duhovniku in kamniškem mecenu Janku Šlakarju in drugih. (Po Tina Romšak: Ivan Zika (1908-1976), *Kamniški zbornik* 13, Občina Kamnik 1996.) Vsi njegovi članki so temeljili na arhivskem gradivu. V zvezi s Francem Pircem je zanimivo tudi to, da je navezal celo stike z mestom St. Cloud, kjer je deloval ta misijonar. Spominjam se, da je v začetku 60. let 20. stoletja (zagotovo pred letom 1963 ali kvečjemu v začetku tega leta) kamniško gimnazijo obiskal škof mesta St. Cloud. Ker je bil v talarju, je bila to za tisti čas kar velika atrakcija.

**BESEDILNE IN JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI PRVE IN POPRAVLJENE
IZDAJE 1. IN 2. DELA KNJIŽIC *KRAJNŦKI VERTNAR* (1830, 1834, 1863)
IN *PODVZHEJNE KAKO SE MOREJO TESHKODLIVE
GOSENZE KONZHATI* (1834)**

1. Besedilne značilnosti

Zgradba Pirčevih sadjarskih besedil in način izražanja kažeta na to, da je Pirc tehniko strokovnega pisanja dobro poznal in obvladal.

- Pirc si je zelo prizadeval, da bi bilo besedilo pregledno. Uporabnik priročnika naj bi tematiko, ki ga zanima, lahko hitro našel. Zato je besedilo členjeno na naslovljene razdelke, ti pa na vsebinsko zaključene dele, označene z znakom za paragraf, številko in naslovom, kar je bilo pogosto v tedanjih strokovnih priročnikih (prim. Valentin Vodnik: *Babištvo ali Porodnizharški vuk za Babize*, 1818; Peter Danjko: *Čelarstvo*, 1831; Peter Pavel Glavar pa je v delu *Pogovor od zebelnih rojou Ŧkusi A. Jansha /.../* take dele označeval z zaporednimi številkami in naslovi: 1. *Kaj je roj?*, 2. *Dvoje vrst rojev*, 3. *Troje vrst čebel*¹⁵). Za naslove in podnaslove je Pirc uporabil različne tipe in velikost črk: I. RASDELIK. OD SREJENJA, SADNIH DREVE, SIZ. §. 1. *Kako Ŧe narhitrejŦhi Ŧadnih divjakov dobi?*

- Daljši, vsebinsko zaključeni deli so zaradi preglednosti lahko členjeni na odstavke in razčlenjeni na točke, označene z vrstilnim številkom in zaklepajem: ... *de pofodovzov srediti ni nepotrebna vertna igradži, ampak dobro in pofnemanja vredno delo, in Ŧzer:*

1.) *Niker zepleno drevo ...*

2.) *Povodovzi Ŧo bolj...*

2. Jezikovne značilnosti

Za vtis, kakšen je bil Pirčev strokovni jezik, bom navedla nekaj odlomkov iz Pirčevih besedil. Najprej iz *Podvzhenja kako se morejo te Ŧhkodlive gosenze konzhati*:

Nar navarniŦhi in nar ŦhkodlivŦhi goŦenza Ŧadnim drevju je ena majhna selena imenovana podajavka. Ko pride iz zalege nekakŦhniga ponozhniga erjavo-belkaŦtiga metulja, od katerga metuljka ne more leteti, kir nima repetniz. Ŧhtiri meŦze dva perŦta globoko v' semlji v' Ŧvojih meŦhizhkih leshe, kader Ŧe mrak Ŧtori lesejo neletezhe metuljke po drevjevim deblu. /.../ Nektere pa Ŧe tudi is veji po Ŧvoji pajzhovini doli ŦpuŦte in Ŧe koj pod dreveŦam v semljo v meŦhizhe sapredejo, ker oŦtanejo dokler Ŧe zhes Ŧhtir meŦze v metulje Ŧpremine, de s' Ŧvojo salego v' novizh drevju Ŧhkodvajo. Drugiga plemena ravno tako Ŧhkodljivih goŦenz

¹⁵ Pogovor o čebelnih rojih (jezikovno posodobil Stane Mihelič), *Ob 200-letnici pisane besede o slovenskem čebelarstvu*, Zveza čebelarskih druŦtev, Ljubljana 1976.

erjavke imenovane se v' luftu sparita. Kmalu potem filno veliko salege po drevnim perju narede. /.../ Zhe je lepo vreme, kader se metulji parjo, in salego delajo, tok pride pomlad tolkajn gofenz na dan da fo viditi kako suhe metle.

Pri Kranjskem vrtnarju imamo na voljo prvo in popravljeno izdajo (1863). Zato je prav, da ju pri navajanju zgledov primerjamo:

Kako se divjaki v vrtno sholo fade? Kako se sade divjaki v drevno sadnico?

Ktere drevesiza se morejo zepiti? Ktere drevesca naj se cepijo?

Kdor ima malo divjakov je narbolj de jih pomlad, kmalo ko mraf neha, zepi.

Kdor ima malo divjakov, je narbolje, da jih cepi pomladi, kmalo ko mraz neha.

Kakšni morejo popki za zeplenje biti? Kakšni naj bodo popki za ceplejnje?

Se more to delo kaki oblazhen dan ali pa sjutrej ali svezher storiti.

Se mora to delo opravljati kaki oblačen dan ali pa zjutraj ali zvečer.

Pirčev jezik je za sodobni jezikovni okus starinski. Da pa se je sredi 19. stoletja spremenila ne samo pisava, ampak se je v skladu z zahtevami jezikoslovcev zelo hitro spreminjal (Kopitar, Vodnik) tudi jezik sam, značilna sta zlasti slovenjenje germanizmov in spremenjena, slovenska stava besed, kažejo razlike med prvo izdajo *Kranjskega vrtnarja* (1830 in 1834) v bohoričici in popravljeno izdajo (1863) v gajici. Pri popravljeni izdaji Pirc, misijonar v Ameriki, najverjetneje ni sodeloval, kar je razvidno iz pisma ljubljanske kmetijske družbe, ki sta ga podpisala Fidelis Terpinč kot predsednik in dr. Janez Bleiweis kot tajnik (datirano 28. januar 1864). V njem je rečeno: »*Ko se tedej Vašega prihoda kmetijska družba poslužuje, da Vam razodeva iskreno hvaležnost v imenu cele dežele za veliko dobroto, ki ste jej jo skazali v povzdigi sadjereje, Vam izročuje Vašega „Vrtnarja“ že v tretjem natisu, ki naj Vam bode v spomin, da ime „Pirc“ je z zlatimi pismenkami zapisano v zgodovino ne le kranjske, temveč vse slovenske zemlje.*«

Katere so najbolj opazne značilnosti Pirčevega strokovnega jezika? V čem so z jezikovnega stališča pomembna Pirčeva sadjarska dela?

1. Pirc se je štel za Kranjca (*Pesem mojega življenja v osem znanih jezikih se začne z verzom: Ljuba Kranjska mi dežela!*), tudi svoje sadjarsko delo je namenil Kranjcem. Predgovor *Krajnskega vrtnarja* je začel z nagovorom: *Sposnati moremo Krajnzil!*, na koncu drugega dela pa je zapisal: *Satorej naj vam bo k' sklepu teh bukviz krajnzam she perporozheno.*¹⁶ V sadjarskih knjigah je Pirc zapisal in tako izpričal ter ohranil slovensko sadjarsko strokovno izrazje (za dele drevja, vrste sadnega drevja, orodja, naprave in priprave v sadjarstvu, živali, ki živijo v sadnem vrtu, ipd.), ki ga je uporabljalo ljudstvo na Kranjskem: *drevo, vrh, veja, korenina, stershen, les, sad; sadni divjak; pleme sadja* (za sorta, vrsta); *semlja, prst, mrtviza, lapor, glina; zeplenzi, zepizh; presfajati, obresati, zepiti; breskve, zimbare, zhernevke, zhesnje, zhesnjplje, drobnize, hrufshke, indianfke mahalepe, paradishne ali shentjanshave jabelzhika, jabelka,*

¹⁶ *Krajnski vrtnar*, 2. del, str. 39.

*kofshizhno sadje, krehelni, kutne, lefnikovzi, mandelni, marelze, mileroshze, oreh, pertlikovzi, pifshkurji, posodovzi, shterbonzelni, tepke, višhnje; pefshka, kofshiza; lefa, fushivniza ali pafhtba; mosht, jefsh, shaganje, shganjarjski kotel, blava, to je shganje od perviga teku, shaganjarija; rafpenjak ali fhpalir, turnzhaki ali piramidi, turnizh ali fhtula, kotlaci, kronaki; rodivne, lefne in vodene mladike; vertno masilo; musga; serzhna mladika; misfi; korenje, kuhinjske selifha, repa; shivinjski gnoj, shivinjski hlev, mefnina; opreklati (otresti s preklo); veba, doga, fod; gofenza, metulj, celo metuljka; vertnar, zhebelar; zepivni vofek, kleshe, matikiza, rovenza; vrste ptic: velka in mala fniza, tashiza, penza, pastirizhiza, pogorelzhik, vrste cepljenja: z nakladam, s' popkam, v' sareso, v' fklad, v' sakosho (za primerjavo navedimo sodobna poimenovanja iz Adamičevega slovarja *Sadjarstvo*:¹⁷ cepljenje z jezičkom, v žleb, za kožo, lub, v precep, na sedlo, na oko). Zanimivi sta še dve izrazito ljudski poimenovanji: *perje* za *listje* in *repetniza* za *perutnica*. Opazna je tudi sprememba strokovnega poimenovanja: v prvi izdaji ima drevesnica dve imeni: *vertna fhola* (*drevna sadniza*), v popravljeni pa samo *drevna sadnica*.*

- O pomembnosti Pirčevega sadjarskega izrazja priča tudi dejstvo, da ga je z navedbo avtorjevega imena upošteval tudi Pleteršnik v svojem slovarju. Po digitaliziranem izpisu¹⁸ zadnjih črk so kot Pirčeva navedena naslednja poimenovanja: črka T: *topiti* (*bolezni drevesa v rasti tope, Pirc*), *trn* (*beli t., der Weißdorn (crataegus oxyacantha), Pirc*), U: ni navedka, V: *vrapa* (*rakaste vrape (,rape') po debilu z dletom izdolbsti, Pirc*), Z: *zaredit* (*v kratkem veliko sadnih drevesc, Pirc*), *zareza* (*v zarezo cepiti /.../, Cig., Pirc*), Ž: *železnat* (*železnata zemlja, Pirc*), *živica* (*mlada trta s koreninami, /.../ Pirc, Št.*), *žlambor* (*trohljivi ž., drevesna bolezen, če namreč drevo v sredi zgnije in se izvotli, Pirc*).
- Določen del imen je Pirc gotovo ustvaril sam, da je poimenoval novosti, verjetno so to *pertlikovzi*, pri katerih je v oklepaju navedel nemško *Zwergbaum*, in *posodovzi*, prav tako z nemškim imenom *Topfbaumen* v oklepaju.
- Germanizmi, ki jih je razmeroma malo, so iz ljudske rabe: *farba, dila, lonzharfke perftene kahle ali lefene trugize, kamra, keber, kevder, tizhi lim, luft, polimano platno, shmah, tishler, urshoh, natora, boršt* (v delu o škodljivosti gosenc, sicer *gojzd*) ipd. V popravljeni izdaji *Vrtnarja* je bilo veliko germanizmov nadomeščenih s slovenskim poimenovanjem: *frifshen ohranjen* (namreč popek), v popravljeni izdaji *nezvenjen*; *iz lufta shiveti*, popravljen izdaja *iz zraka (lufta) živeti*; *Zhe se svershe je urshah semlja ali pa mras*, v popravljeni izdaji: *Če se pa zverže, je zemlja temu kriva ali pa mraz*.
- Opaznejši so skladijski germanizmi, zlasti stava glagola na koncu. Kolikor je bil takšen besedni red v 30. letih 19. stoletja še mogoč za knjižno rabo, je bil v času popravljen izdaje *Vrtnarja* že zelo opazen, zato ga je tisti, ki je delo jezikovno in

¹⁷ France Adamič: *Sadjarstvo*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Agronomija. Supplement 23 – Agronomija. Kmetijski tehniški slovar, 1. knjiga, 6. zvezek, Ljubljana 1995.

¹⁸ Digitalizirana izdaja Pleteršnikovega slovarja se pripravlja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Helena Jazbec, ki se ukvarja s tem delom, mi je dovolila vpogled v zadnje črke: Š, T, U, V, Z, Ž, za kar se ji zahvaljujem.

pisavno posodobil, največkrat spremenil, npr.: *Kako se divjaki v' vertno fholo fade?* v *Kako se sade divjaki v drevno sadnico?*, *Vsemi rumeniga voska, kakor ga razpršeniga per zhebelarjih dobifh*, v *Vzemi rumeniga voska, kakor ga razpršeniga dobiš pri čebelarjih*, *Kaj je s mladimi drevefzi drugo leto storiti?* v *Kaj je storiti z mladimi drevesci drugo leto?*

6. Kar nekaj je tudi fraz neslovenskega izvora, zlasti germanizmov, ki so bile v popravljeni izdaji tudi večinoma spremenjene: *veliko je na tem ležeče, da se drevo prav posadi*; *kir ta shlahtni popek more tudi iz lufta shiveti fkosí pero*, popravljeno v *ker ta žlahtni popek mora tudi iz zraka (lufta) živeti po peresu*; *Kako se morejo drevefiza k prefajenju iskopavati?* spremenjeno v *Kako je treba drevesca za presajanje izkopavati?* ipd.
7. Da je Pirc poznal stilistiko strokovnega pisanja, pričajo nekatera jezikovna sredstva: (1) pogosto uporablja trpnik, značilen za strokovna besedila, tudi sodobna: *Kako in kam se morjo pertlikovzi zepiti?*, *Ob vertnih ftesah je prav zhe se safade kotlaki*, *S' zhem se pertlikovzi obresujejo in trebijo?*, *se morejo v dobro prav vdeleno semljo fejati*, *Kako se divjaki v' vertno fholo fade?*, *se morejo jesen ali po simi prefajati*; (2) pogosta je brezosebna raba: *Kdaj je nar bolj pertlikovze obresovati?*, *Kako sadje sufshiti?*, *Is letih imenovanih in fhe vezh drugih urshohov je tedej dobro in dela vredno*; (3) za seznanjanje z dejstvi pogosto uporablja glagol v 1. osebi množine: *Pertlikovze imenujemo tífte drevefiza*, *Ino vfi snamo veliko prida od njih imeti*, *zhe jim bomo le snali prav pofstrezhi*; (4) z glagolom v 2. osebi ednine ali množine se neposredno obrača na bralca: *Zhe obresuješ fstariga pertlikovza*, *ofstershi nar pred fstaro fkorjo*, *Satorej naj vam bo k' fklepu teh bukviz krajnzam fhe perporozheno deb v' fposnanju prida*, *ki vam ga sadje pernefe*, v' *prihodno fi bolj persadevali*.

Besedilne in jezikovne značilnosti Pirčevih pesmi

Pirc je ob vsem drugem delu prav do konca svojega življenja pisal tudi pesmi. Objavljal jih je v Zgodnji danici (npr. *Misionska pesem od Otčipve-Indijanov*, 1853, *Ajdovska deklíca v Ameriki*, 1864, *Pesem mojega življenja v osem znanih jezikih*, 1864, *Pesem o dobri ovčici*. *Novozložena in iz Amerike poslana na mali Šmaren* 1864, 1864, *Slovo od Amerike*, 1874 – Pirc je bil takrat star 90 let), izdal pa je tudi dve samostojni knjižici pesmi. Prva, ki je izšla leta 1836 z naslovom *Franz Pirz, mifionar v polnozadni Ameriki*, *Podbreshanam*, *fvojim nekdanjim farmanam na Krajnskim is Noviga Jorka v fpoimin*, vsebuje *Pefsem od mojiga popotvanja v Ameriko*, leta 1874 pa je v zbirki z naslovom *Nektere pesmi* ponatisnil tri pesmi: *Pefsem od mojiga popotvanja v Ameriko*, *Pesem od nove fare svetiga Križa v Ameriki* in *Pesem od ajdovske deklíce v Lakroa*, ki jim je dodal pismo Podbrežanom. Kakšne so Pirčeve pesmi, ilustrirajmo z nekaj odlomki:

Ljuba kranjska mi dežela!
Rad spominjam se na té,

*Ki si mi življenje dala,
Starše, ki zredili me.
(Pesem mojega življenja v osem znanih jezikih; Zgodnja danica, 1864)*

*Zvesta Kristusu ovčica!
Rad spominjam se na té!
Ker si dobra še dušica,
Rada moliš tud za - mé.
(Pesem dobri ovčici; Zgodnja danica, 1864)*

*Bog daj gnado vsim Indjanom
Vse storiti, kar učim;
Vam pa mojim deželanam
Se v molitev izročim.
Vsi prijatli tam na Kranjskim
Le molte za me zdaj,
De ovčic bi na Indjanskim
Več pripeljal v sveti raj.
(Misionska pesem od Otčipve-Indijanov, Zgodnja danica 1853)*

Leta 1997 je Karel Ceglar v Kanadi izdal ponatis zbranih Pirčevih pesmi.¹⁹ V uvodu je zapisal, da je Pirca za pesnjenje navduševal Valentin Vodnik, ravnatelj na ljubljanski gimnaziji. Treba pa je reči, da Pirc kot pesnik Vodnika nikakor ni dosegel. Sploh pa se ne more primerjati s Prešernovo poezijo. Res pa je, kot je zapisal J. Stanonik,²⁰ da je bil prvi Slovenec »v Združenih državah, ki je pisal slovenske pesmi in vanje vnesel ameriško tematiko.«²¹

Pesniška oblika je Pirca, kot kaže, privlačila, vendar njegov namen ni bil ustvariti umetniško dovršene, zlasti ne lirске pesmi. Pirc je bil stvaren človek. S pesmimi je želel bralce pritegniti, jim nekaj povedati, jih poučevati in pridobivati za vero. Vse pesmi so zelo dolge (npr. 40, 70 kitic), sestavljajo jih štiri- redkeje osemvrstične kitice iz osemzložnih verzov s prevladujočim trohejskim ritmom in žensko ali moško rimo. Prave pesniške žilice Pirc ni imel, saj je imel z ritmom in rimo kar velike težave.

Primeri rim: *zaperti, od strahu, požerti, Bogu
vpije, zapovedvat, zakrije, vojskvat
zapušalo, noč, sjalo, moč*

Pirčeve pesmi so ritmizirana proza. Da gre za besedilo, ki naj bi navduševalo za krščansko vero, kažejo npr. samostalniki, tudi v prenesenih pomenih: *ajd* (nekrščen

¹⁹ *Pesmi misijonarja Franca Pirca*, uredil Karel Ceglar, Hamilton, Kanada, 1997.

²⁰ Janez Stanonik: Franc Pirc v Ameriki, *V spomin Francu Pircu (1785-1880)*, Ljubljana - Maribor: Sadjarsko društvo Slovenije, Ljubljana 1982, str. 30.

²¹ Drnovšek, navedeno delo, str. 49.

človek), *katolik, kristjan; vera; angel, Bog, Jezus, ženin (Jezus), satan, ovčice* (verniki); *svetniki, raj, paradiz, nebesa, večnost; duša, dušica; cerkev; mašnik, spovednik; čednost, gorečnost, milost, nedolžnost, ponižnost; kerst, posvečenje, sakrament, blagoslov; zgled, skušnjava; greh, vest; bolnik; smert*, in samostalniške fraze, značilne za verska besedila: *Božji tron, sveti raj, sveta vera, sveta dušica, prava vera, milost božja, božja čeda, božji glas, večna slava, sladki mir, dviško srce, dobre dela, bela lilija* (v pomenu nedolžnost), *nedolžna duša, zgubljene ovčice* (v pomenu verniki), *goreči zgled*. Redkejši ukrasni pridevki izvirajo iz tradicije ljudske pesmi ali samo spominjajo nanjo (*bitke solze, nagla barka, temni log, gorko serce*), nekaj pridevnikov pa izraža stvarnost (*žulaste pete, nova cerkev, mali zvon*). Primerjave se najpogosteje navezujejo na verska besedila ali na versko tradicijo (*Žalostna tam prebivala, ko Izraelci v Babilon; Proti cerkvi je zdih'vala, Kakor David za Sion*), nekatere spominjajo na ljudsko tradicijo (*Serca njih so kakor skale; Nagla barka /.../ Ravn' ko tica berž preteče Daljo jezer in vodá*), nekatere pa izražajo Pirčev odnos (*Ni podobnih nič kristjanam, Ko živina nič drugač*); (4) redko tujeizvorno besedje je prav tako iz cerkvenega ali ljudskega besednjaka tistega časa (*gnada, copernia, malikvanje, fara, tavžent*).

Besedilne in jezikovne značilnosti Pirčevih pism

Pirc je v času svojega misijonarjenja pisal zasebna slovenska pisma in pisma, namenjena objavi na Kranjskem. Kakšna je njegova dopisovalna slovenščina? Ali je razlika med zasebnim in javnim pisanjem?

Pismo (1938)²² sestri iz t. i. Indije, kot je imenoval Ameriko, je Pirc oblikoval po besedilnem vzorcu, značilnem za tisti čas: tako se začne z nagovorom *Ljuba sestra!* in s pozdravi v prvem odstavku: *Jest te lepo posdravim in ti dam vediti, de sim v Indi'y smirej sdrav in sadovoljen in neisrezheno velik duhovniga veselja vshivam*. V jedrnem delu piše o svojem misijonarskem delu, o načrtih, kako bo *Indjane* naučil obdelovati zemljo, in sprašuje, zakaj mu nihče nič ne piše. Pismo zaključí z značilnim frazemom *Ostanem Tvoj svest brat* in podpisom.

Tako kot v sadjarskih delih se tudi v zasebnem pismu Pirc izkaže kot dober pisec. Misli niza v logičnem zaporedju. Zanimivo je, da tuje jezikovno okolje, v katerem je bival, nanj ni vplivalo. Z današnjega stališča so opazni besedni in besednozvezni germanizmi, značilni za pisani in govorni jezik tistega časa (*ajd, brumno /.../ zhive, dopade, fajmoshter, fara, gnada, jaga, poshegnal, rajtati, shegnal, ti dam vediti*). Zanimivo pa je, da je ob besedi *fajmoshter* zapisal tudi *duhoven, duhovni (Ker tukej ni Duhovnov, ki niso she vidli duhovniga ne slishali od Boga)*. Kot v drugih Pirčevih besedilih je tudi tu značilna stava glagola na koncu: *in neisrezheno velik duhovniga veselja vshivam; kër Gospod je to leto moje delo tako poshegnal, de sim 4 misjone spreobernenih ajdov nove kristjanske fare naredil*.

²² Analizirano po prepisu v Marjan Drnovšek: *Franc Pirc (1785-1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, str. 39-40.

Pisma različnim naslovnikom, objavljena v Zgodnji danici v 50. in 60. letih 19. stoletja in prilagojena za tisk, so jezikovno boljša. Germanizmov skorajda ni, še zmeraj pa prevladuje stava glagolov koncu stavka: *Za prihodnje leto sim na tri kraje divjakov od njih poglavarjev povabljen, de bi misione napravil; ko bi pač pomočnikov dobil, de bi 4 ustanovljene misione oskerbovali* (Zgodnja danica 1855).

ZAKLJUČEK

Zanimivo je vprašanje, ali je Pirc nadaljeval tradicijo Paglovčevega pisanja, ki je v svojih delih prvi »zavestno, odkrito, pogumno uveljavil "Kranjsko špraho, koker se v Gorenski kranjski strani blizu Lublane govori"«. ²³ Mislim, da je odgovor deloma pritrdilen. Nekateri elementi (npr. nedoločniki z reduciranim končnim *i*: *obresat/obrezati*) kažejo na nekoliko večji vpliv govorjenega jezika kot pri Paglovcu.

Značilnosti Pirčevega jezika:

- vokalna redukcija: opazna zlasti v nenaglašanih ali kratko naglašanih zlogih, v izpustu nedoločnikovega končnega *i* ali drugega kratkega samoglasnika (za poševnico navajam različico iz popravljene izdaje *Kranjskega vertnarja*, ki kaže smer razvoja knjižnega jezika v 2. polovici 19. stoletja): *ſvojga/svojiga, jeſen/jeseſi, poſnej/poſneje, ſe lozhjo/ločijo, obresat/obrezati, preſajati/presajati, ſ grabljam/z grabljami, po nepotrebnim tratit / tratiti, kir nozhjo/nočejo: ſvetvati, velka ſiniza;*
- raba *i, e* za polglasnik, kratki samoglasnik, predpone *per* za *pri*: *mehik, tedej/tedaj, mejn/manj, komej/komaj, ſim, mojiga pridniga meſta, v dobrim poterdti, ki niſo ſhe vidili duhovniga, iz Kranjskiga, vſim perkashe/prikaže;*
- končnica *-iga* pri zaimkih in pridevnikih: *dobriga, žlahtniga, zreliga, zdraviga, mojiga, profitim, v ſjuſnim vremenu, v ſsuhim luſtnim kraju* (nove oblike na *-ega* je uvedel Cegnar);
- pri samostalnikih moškega ſpola končnica *-ik, -ic* nameſto kaſnejſih *-ek, -ec: razdelik;*
- narečna palatalizacija velarov je izredno redka: *drujkrat, družih ajdov, tacih;* opazna je gorenjska preobrazba zlaſti ſoglaſniškega ſklopa *ſč v ſ* (tako je tudi v popravljeni izdaji): *puſava, koſčica, očieſen, revſhina, privoſt;*
- ſvapanja (tako kot pri Paglovcu) ni;
- doſledna raba končnice *-am* nameſto *-om* ali *-em*: *z drevjam, pred miſam, dreveſicam, ſ popkam, ſ trakam, z nožkam* (novo končnico *-om* ali *-em* je v drugi pol. 19. ſtol vpeljal prav tako Kamničan Luka Svetec Podgorski);
- zapisovanje zlogotvornega *r* z *er*: *deržava, deržavljan, kerſhujem, obernilo, poterdti, ſkerbeti, ſpreobernenih ajdov, vert, vertnar;*

²³ Orožen, navedeno delo, ſtr. 71.

- raba prehodnega (deiktičnega) *j*: *drujga, gojzd, grojzdje, jilovza*;
- raba *r* namesto *j* v obliki za primernik: *narhitrejši, narboliši*;
- feminizacija samostalnikov srednjega spola v množini: *Kaj je z drevefzi storit, kader so dve leti stare; ktere drevefiza se morejo zepit*, kar ostane tudi v popravljeni izdaji: *ktere drevesca naj se cepijo*;
- maskulinizacija samostalnikov srednjega spola v ednini je redka, pogostejša je normalna raba srednjega spola: *se mora to delo kaki oblazhen dan; zhe je lepo vreme, tudi vašhe šadno drevje lepo šnashite; vendar uporablja tudi: v fenzi pa noben drevo ne stori dobro* (v popravljeni izdaji pa že: *v senci pa se nobeno drevo ne obnaša dobro*);
- raba fraz, značilnih za govorni jezik: *tok ne bote vidli gosenc na vaših vrtilh*.

Med prvo in popravljenjo izdajo Pirčevega (1830–1864) *Kranjskega vrtnarja* je, kot kaže, prišlo v jeziku do izčiščenja tudi glede pomena in rabe modalnega glagolola *moči*, ki je pomenil *morati, treba je, naj se*. To je razvidno tudi iz razlik v prvi in zadnji izdaji *Vrtnarja*: *Se morejo v dobro prav vdelano zemljo sejati/ Se morajo v dobro prav vdelano zemljo; Se morejo jesen ali po zimi presajat/ Se morajo jeseni ali pozimi presajati; ktere drevesica se morejo cepit/ ktere drevesca naj se cepijo; kakšni morejo popki za ceplenje bit/ kakšni naj bodo popki za cepljenje; Kako se morejo drevesica k presajanju iskopavati?/ Kako je treba drevesca za presajanje izkopavati*.

Pirc je želel s sadjarskimi deli, pesmimi, pismi zlasti poučevati in izobraževati v veri in sadjarstvu, zato je njegov jezik stvaren. Pomembne so zlasti njegove sadjarske knjige, kjer je zapisal kranjsko sadjarsko izrazje. Tematika mu je ponujala domače izrazje. Pirc jezikovno izhaja iz tradicije gorenjskega knjižnega jezika, vendar je v njegovih delih vpliv govornega jezika, tudi v rabi germanizmov, močnejši kot npr. pri Francu Mihaelu Paglovcu. Primerjava med prvo in popravljenjo izdajo *Kranjskega vrtnarja* kaže razvojne silnice slovenskega knjižnega jezika.

SUMMARY

TECHNICAL, LITERARY AND CORRESPONDENCE SLOVENE
LANGUAGE OF FRANČ PIRC

Marjeta Humar

The missionary and fruit grower Franc Pirc wrote and published in Slovene different types of texts, particularly handbooks for fruit growing, poems and letters. It can be seen from the style of writing, forming of texts and use of language means that he aspired to educate in religion and fruit growing, as well in technical texts as in poems. Pirc's poems are actually prose texts, formed in verses with rhythm and rhyme. In his poems, Pirc used mainly words typical for religious texts. In the fruit growing manuals he wrote down and preserved technical terms used in Carniola. For novelties in fruit growing he presumably created some new terms: posodovci, pritikavci. There are very few Germanisms in his texts. More noticeable is the positioning of the verb at the end of the sentence. Pirc as well as Franc Mihael Paglovec derives from the tradition of the Carniolian version of literary language; yet the influence of spoken Carniolian language, particularly the writing down of vocal reduction is with him much stronger. A comparison with the first edition of the Kranjski vrtnar (1830, 1834) and the revised edition (1863), which the publishers modernized linguistically, reveals linguistic tendencies of the second half of the 19th century (moving of the verb from the end to the middle of the sentence, clearing out Germanisms, semantic distinction of use of the modal verb moči to morati, treba je, moči, use of unreduced forms, particularly the infinitive).

Marjeta Humar is head of the Section for terminology dictionaries of the Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša of the ZRC SAZU in Ljubljana.